

HIVATALOS BÍRÁLÓI VÉLEMÉNY SZABADFALVI JÓZSEF DOKTORI MUNKÁJÁRÓL

A bíráló zavarban van. Ez magánügye, amíg zavarát nem feladata okozza, mint most. Ugyanis bírálnia – érvekkel értékelni – kell a disszertációt. Ez nehézségekkel jár, melyekről szólnék pár szót. A fő nehézség, hogy mit bíráljon/jak, pontosan. A bírálatnak a disszertációról kell szólnia, és nem a tárgyáról; továbbá arról, ami benne van, és nem arról, ami nincs. Ezzel együtt nem tudtam elkerülni, hogy esetenként a tárgyról is szóljak, azaz a magyar jogfilozófia vizsgált korszakában működők nézeteiről és ezek bírálatáról.

A disszertáció jelentős részben vitathatatlan történeti tényeket rögzít: ki, mikor, hol mit írt, ami jogfilozófiának tekinthető. Ezek bemutatása a választott időben, a 20. század első feléig, az én ismereteim szerint teljesnek mondható. Mindenesetre tudtommal említésre méltó szerző nem maradt ki. Esetleg a határterületekről hiányolható lenne néhány, de ők nem tulajdonképpeni jogfilozófusok. Ha Szászy-Schwarz jogfilozófus, akkor még néhányan, pl. Grosschmid is lehetnének azok. Csakhogy Grosschmid megátalkodott analitikus volt, még ha ő tagadná is. Legjelentősebbnek elfogadott műve a *Fejzetek...* (aki olvasta, tudja) az analitikus fogalomelemzés felsőfoka.

A disszertáció eszme (gondolkodás és elmélet-) történeti vállalkozás. Szerző ideológiakritika-mentes (5), immanens elemzésre vállalja magát. Az ideológiamentesség szerintem inkább értékelés-mentességet jelent, legalábbis abban az értelemben, hogy a vizsgált szerzők nézeteit nem kívánja — kívülről és szigorúan — értékelni, legfeljebb a kifejtés tudományos színvonalát. Ez tiszteletreméltó törekvés, de nem zárja ki az immanens kritikát, amely saját előfeltevéseit és szándékait kéri számon a jogfilozófus szerzőkön. Szerző kimondott törekvése az immanens bemutatás. Ezt nem kifogásolom, de akkor az analízisnek kell igen mélynek lennie. Az immanens kritika és az immanens bemutatás sem azonos. De az immanens kritikának nincs *saját* álláspontja, mert ha van, nem immanens a kritika. Vagyis, úgy gondolom több jogfilozófiai kritika kellett volna.

A disszertáció tehát jogi eszmetörténet, melynek legalább kétféle értelmezése lehetséges. Az egyik a *tudománytörténeti*: az egyes gondolatok tudományos szempontú bemutatása (bármit is jelentsen ez, adott esetben). Ezt a feladatot disszertáció teljesíti; egyes kritikai megjegyzéseim nem az eszmék bemutatását, inkább a kritikai értékelését érintik. Mindenképpen helyénvaló lett volna egy a jogfilozófia korszakbéli helyzetét a világban és Európában elemző fejezet. A magyar (inkább magyarországi) jogfilozófia ennek hatására alakult és ennek volt része. Specifikusan magyar problémát nem tudtam felfedezni benne.

Az eszmetörténet azt is megtehetné (szerintem kellene is neki), hogy a jogi eszmék jelentését *tudományos értéküktől függetlenül* vizsgálná: nem azt nézve, helyesek vagy igazak-e, hanem hogy milyen kapcsolatban álltak (jogi eszmékről lévén szó) a korszak jogával, politikájával és társadalmával. A jogfilozófia közönsége elsősorban a jogászokból állt, köztük a joghallgatókból, akik valamennyire mindnyájan elsajátítottak valamit a tanult, és talán nem teljesen értett, jogfilozófiai tananyagból, esetleg a fontosabb tételes jogi tárgyak tanulásakor. A jogfilozófus egyszerre jogtanár és jogtudós: a jogtanár közönsége összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a tudósé. Ezenfelül, érdemes lett volna a korszak más eszméi között is elhelyezni a jogfilozófiát, vizsgálva, mit jelentettek (vagy jelenthettek) ezek a nézetek a korszak emberének. A tárgyilagosság követeli, hogy leírjam: Szerző erre nem is kívánt vállalkozni, mert akkor nem lehetne, mint ő kívánta, „ideológiamentes”, amit gondolom helyesen fordítok értékmentességnek (ami nem értékelésmentesség, persze). Mint majd kiderül, úgy látom, ennek a törekvésnek — nem vitatva Szerző szándékának komolyságát, sem jóhiszemét — korlátai vannak.

A disszertáció fő célja tehát jogi eszmék leírása, *bemutatása*, egyáltalán felderítése. Másképpen, annak leírása, mit gondoltak bizonyos tárgyakról (itt persze a jogról) egy bizonyos helyen és időben. Ha ez az eszmetörténet, akkor a disszertáció fényesen teljesíti a feladatot. Azt is mondhatnám, túl jól. A teljességre törekvés eredménye, hogy a jelentéktelen, ne mondjam, dilettáns szerzők műveit is bőven ismerteti. Ebben a műfajban amúgy is gyakoriak a dilettáns szerzők, nem csak nálunk. Ilyen, ahogyan én látom, a különben érdemes Pollák Illés, és Hegedüs József, de (*sit venia verbo*) Irk Albert, különben szintén jeles tudós, sem jár messze ettől.

Az így felfogott eszmetörténet másik feladata, gondolom, az eszmék *elemzése*. Ebben már van (szerintem) hiányolni való. Elsősorban is a leírás mellett az elemző, rendszeres bemutatás és a kritika hiányzik nekem, elsősorban az utóbbi. Szerző, minden jel szerint annyira tiszteli, nyilván mint érezhető, szereti is tárgyait (akik alanyok), hogy posztumusz udvariasságból nem bírálja, vagy csak szelíden, őket. Ezért nem lehet megróni, de a bírálat tudományos világban nem sértés, hanem elismerés. Példa erre a disszertációban joggal sokat emlegetett Kelsen, aki vitában állt számos pályatársával (köztük Somlóval, Moórral és Horváthtal) de a bírálatot bántásnak nem tekintette. Ez fordítva is igaz, hiszen Moór „a legnagyobb élő jogfilozófusnak” nevezi Kelsent. (A magyar jogfilozófiát eszmei Kelsen-ellenességére később kitérek pár szóval.)

A feldolgozás módja a tárgyat figyelembe véve kétféle lehet: időrendi és ekkor alanyi, tehát szerzőnként haladó vagy rendszeres, amikor is a jogfilozófia alapvető kérdései és válaszai szerint rendezni el mondandóját. A disszertáció az elsőt választja, egyetlen részleges kivétellel: a természetjogról szól fejezet ennyiben kissé eltér a többitől.

Az első fejezetben a fő tárgy, a két világháború közötti jogfilozófia előző korát, a századforduló jogfilozófiáját vizsgálja, Pulszky Ágost, Pikler Gyula, és nem ex professo jogfilozófus Szász-Schwarz jogfilozófiai gondolatait vizsgálja. Szóba kerül a polgári radikalizmus több jelentős jogi gondolkodója, köztük Ágoston Péter. Utóbbi jelentős alakja volt a jogtudománynak, igaz nem annyira filozófiai munkássága miatt; a róla szóló rész volt az egyetlen, ahol hiányoltam szakirodalmat: Ormos Mária róla szóló, igaz nem jogtudományi, könyvét.

A következő, második, fejezet a neokantiánus jogfilozófia magyarországi megjelenését mutatja be, elsősorban Teghze Gyula, és néhány, nála is kevésbé jelentős szerző munkái alapján. Ebben a fejezetben nem találok túl sok érdemi mondandót. Jobb lett volna, tekintve, hogy Szerző szerint a újkantiánus iskola volt meghatározó az egész korszakban — szerintem ez csak fenntartásokkal igaz —, a neokantianizmusról (mint filozófiáról és mint jogfilozófiáról) bővebben, és főleg összefüggően írni. Szerintem az újkanti iskola, melynek irányzatairól (badeni, marburgi stb.) értesülünk a disszertációból, bemutatása önálló fejezetet igényelt volna, ahogyan a jogfilozófia főbb európai irányzatait is jó lett volna bemutatni. Ezekről esik említés a munkában, de szerteszórva.

Az újkanti iskola legnagyobb hatású képviselője mára mindenképpen Max Weber és Kelsen, holott egyikőjük sem tartozott ezen iskola elsődleges gondolkodói közé. Mivel az angolszász világban neokantiánus filozófus John Rawlsig nemigen akadt (kivéve Coleridge-t és Sir William Hamiltont), míg neohegeliánus több is, az angol-amerikai kultúrkörben időnként nehezen értik szellemi indíttatásukat, ami Weber óriási hatását ismerve érdekes. Weberre főként Rickert (*Der Gegenstand der Erkenntnis* és főleg a *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*), Kelsenre leginkább Hermann Cohen (kivált az *Ethik des reinen Willens*) hatott; ezt utóbbi szokott őszintétlenségével tagadta, mondván csak utóbb ismerte meg, egy recenzió nyomán, Cohen művét. Az újkanti filozófia valóban uralkodó volt a korszak katedrafilozófiájában; a művelt olvasók között azonban főleg Nietzsche és más dilettáns filozófusok, Keyserling, Spengler, részben Kierkegaard és Schopenhauer stb. erősen háttérbe szorították őket. Érdemes lett volna összefoglalni e filozófiai irányzat főbb

tételeit, már csak azért is, mert a 20. század legtöbb filozófiai irányzatának, így a fenomenológiának, a neopozitivizmusnak, az analitikus filozófiának (pl. a filozófiailag neokantiánus Frege, és Wittgenstein révén), sőt a revizionista marxizmusnak is gyökerei benne találhatóak. Régi vita, hogy a jogfilozófia mennyire jogi és mennyire filozófiai tudomány. Az itt bemutatott jogfilozófusok többnyire valamilyen filozófiai irányzat hívei; nagyjából, ezt Szerző helyesen állítja, a neokantiánus filozófia valamely irányzatáé. Önálló filozófiai álláspontjuk tehát nincs, csak jogfilozófiai. De az általános filozófia mellett a neokantiánus jogfilozófia önálló bemutatása is jó lett volna, ha egyszer a magyar jogfilozófusok ennek hatása alatt álltak.

A harmadik fejezet Somló Bódog jogfilozófiájával foglalkozik. Ismeretes, hogy Somló munkássága első felében pozitivista, szociológiai jogtudományt művelt, majd pedig 1907-től kezdve az újkanti jogfilozófia felé fordul. Ez egyben világnézeti fordulat is volt, a polgári radikalizmustól az értékfilozófia és az újkantianizmus felé. Ez utóbbinak nem volt kifejezett politikai jellege, de tény, hogy képviselőinek jelentős része baloldali-liberális vagy szocialista volt (mint Hermann Cohen, Max Weber, Lask vagy a szocialista Vorländer). Szerintem (talán inkább, mint Szerző szerint) Somló volt mindaddig a legjelentősebb magyar jogfilozófus. (Ezt maga Moór is így látta: "Somló ist bis jezt zweifellos der bedeutendste ungarische Rechtsphilosoph gewesen.") Munkásságát pontosan mutatja be a disszertáció, bár a fordulat okáról és mibenlétéről szerettem volna többet tudni. Én úgy gondolom, a Somlóról szóló irodalomnak korántsem olyan mélységű ismeretében, mint Szerző, hogy Somló valóban megingott addigi nézeteiben (talán személyes okból, vagy a Társadalomtudományi Társaság és Huszadik Század körüli, az eljövendőkhöz képest igazán szelíd és gentlemanlike viták hatására) apolitikusabb világnézetet talált magának. A *Juristische Grundlehre* a legjelentősebb magyar jogfilozófiai mű, amelynek számos alapvető gondolata még ma is továbbgondolásra vár. Kár, hogy éppen erre nem jutott (a disszertáció következetes felfogása szerint) „mód” (80). Különösen érdekes lenne Somló és Kelsen elmélete összeegyeztetése. Az biztos, hogy Somló később inkább Stammler, mint Kelsen nézeteihez közeledett.

Somló halálával (melynek romantikus körülményeiről nem esik szó, lévén az nem jogfilozófia) félbemaradt műve, amely jogi értéktannak készült, már az általános filozófiához tartozik. Ismertetését bővítené tartom. A Bolzano hatásáról szóló fejtegetést érdemes lett volna bővíteni; a magyar filozófiában ugyanis Pauler a mellett a lelkes antimarxista Palágyi Menyhért is foglalkozott vele. Az igaz, hogy elméleti és gyakorlati ész egybefoglalása nem kanti gondolat, mert ő a gyakorlati ész elsőbbségét vallotta. Viszont Kant szerint nincsenek feltétlenül érvényes materiális erkölcsi normák. Ez például Max Scheler álláspontja. Bolzano hatása talán a logikaiban mutatkozik meg, ámde Bolzano *Wissenschaftslehre*-je szerint a logika egészen más, mint amit ma értünk rajta. Mindenképpen igaza van viszont Szerzőnek abban, hogy „a magyar jogbölcseleti gondolkodás ... semmilyen hasznát nem látta” ennek műnek, ha a hasznon a továbbhatást értünk (vagy bármi mást).

A legterjedelmesebb, negyedik fejezet Moór Gyula és Horváth Barna munkásságáról szól, egy-egy alfejezetben. Bár csak Moórnál ír Szerző szintézisről, ez a törekvés Horváthnál is program (ő, tudjuk, szinoptikusnak nevezi). A Moórról szóló alfejezetben szerintem helyesen állítja Szerző, hogy Moór számára a jogfilozófia filozófiai diszciplína. Moór nem törekedett önálló filozófia kidolgozására, de nem is csatlakozott egyetlen filozófus rendszeréhez sem, viszont a német filozófiában alaposan tájékozott lévén onnan választott filozófiai válaszokat. Módszere viszont nem újkantiánus, mert éppen ezek módszertanát nem veszi át; kezdetben (Szerző ezt is helyesen mutatja ki s be) Pauler és Rickert, majd Nicolai Hartmann a meghatározó befolyás. Moór szerintem erősebben kapcsolódik Paulerhez, mint Szerző állítja. Legfőképpen a jogfilozófia meghatározása a Bevezetésben (mely már címével is Pauler akkor nemrég megjelent sikerkönyvét, *Bevezetés a filozófiába*, idézi fel): az előfeltételek kutatása Pauler filozófiájának sajátja, amelyet ő redukciónak nevez. Moórnak sok helytálló, de kevés eredeti állítása van. Ez éppen szintézisre törekvéséből

adódik, mert a jogot, sokféle tulajdonsága ellenére egy tudományban gondolja vizsgálni, mely viszont módszertanilag csakis többféle, tehát eklektikus, lehet csak. Magam, bár ez senkit nem érdekel, arra hajlok mint normativista, hogy a jogi normák fogalmi vizsgálata alapvető a jogtudományban, és a jogi ténytudományok (melyeket együtt *jurológiának* nevezek) a jogtudományt feltételezik. A jurológia a jogtörténet, a jogszociológia, a jogi filozófia, és minden, a jogot valamely társadalomtudomány szempontjából vizsgáló (jognyelvészet, jogpszichológia, jog és irodalom, jogetika, jog és X) tudomány összefoglaló neve. Ezek saját — történeti, szociológiai, etika, etnológiai, politikai és a többi — módszereikkel vizsgálják a jogot, ezért azonban nem is tesznek jogi kijelentéseket, csak a jogról beszélnek.

Moór viszont (mint említettem, hasonlóan Horváthhoz, bár más módszerrel) szintézisre törekszik, azaz „összefoglaló jogbölcseleti rendszert” (120) alkotott. Ennek következménye, hogy nem fogadja el a „módszertisztaságot”, hanem a jogról egyrészt-másrészt állításokat tesz, amelyek igazak, de triviálisak. Igaz, hangsúlyozta, hogy a módszer tudományosan mennyire fontos; viszont nehéz a különböző álláspontok közötti szintézisből egészen új és eredeti állításokra jutni. Az eredetiség egyoldalúságot kíván, a szintézis meg éppen nem. Ugyanakkor nem kétséges, hogy ő volt a két háború közötti időszak legprofesszionálisabb magyar jogfilozófusa.

A jog mint „értékes valóság” tételéről az ember azt kérdezi: érték vagy valóság a jog? A jog nem szükségképpen érték (és az érték nem szükségképpen valóság). Moór nem zárja ki, hogy a jog értéktelen valóság legyen; és mivel az jog helyességének mércéje szerint az erkölcs, a jognak való engedelmeskedés kérdése — ebben, jó tudni, egyetérték vele — erkölcsi kérdés. Amit írtam, következtetés, mivel Moór a jog helyességének kérdésénél megáll; nem foglalkozik a jognak való engedelmeskedési kötelezettség (az alattvaló engedelmesség, ahogyan Szandtner Pál nevezte, aki Szerző szerint, ezt nem kifogásolom, nem jog-, hanem államfilozófus volt) kérdésével. Moór szerint nyilván a jog nem szűnik meg jog lenni attól, hogy helytelen. Ez szerintem is igaz. De akkor is értékes valóság marad? Erre a kérdésre *A jogbölcselet problémái* című (utolsó összefoglaló) művében Pascalra hivatkozva felel, talán nem is közvetve elismerve, hogy a helyes jog: ideál. Na und? — kérdezné egy neokantiánus.

A Horváth Barnával foglalkozó másik alfejezet nem kevésbé érdekes, mint a Moórról szóló. Horváth figyelemreméltó egyéniség volt, a magyar értelmiség- és politikai eszmetörténetben is jelentős szerepet játszott, elsősorban is Bibó és köre révén, mely másokhoz, például a népi mozgalomhoz (Erdei Ferenc által) is elvezet. Ami a jogfilozófiainak mondható munkásságát illeti, megint csak megállapítom, hogy Szerző híven mutatja be Horváth műveit. Bevallom, a véleményem kevésbé hízelgő róla, mint az övé. Talán az *Angol jogelmélet* a tudományosan legértékesebb műve, mert a főmű, a *Rechtssoziologie*, és egyéb művei (különösen a *Zseni pere*) helyenként diletánsnak tűnik. Erre egyébként finoman utal Szerző is, amikor azt mondja, hogy „az irodalmi nyelv eszközeinek a tudományos értekezés keretei között való felhasználása egyre inkább eluralkodik írásaiban” (143); továbbá, hogy a „nyelvi expresszivitás” (keresése) vonzó volt számára, és esszé-stílusára is. Szerintem mindez bizonyos fokú diletantizmus jele. Bizonyos fokúnak mondom, mert nem vitatom, hogy Horváth képzett, a szakirodalmat is jól ismerő tudós volt. Talán, mert túl sok mindenről akart írni egyszerre, amire különben az esszé igen alkalmas műfaj. Horváth kortársai között a szépirodalomban éppen volt egy nem is akárből állt esszéíró nemzedék: Szerb Antal, Halász Gábor, Cs. Szabó László, sőt Németh László hogy a legnagyobbakat említsem. Egyébként Bibó István is esszéista volt, azt hiszem.

Gondolatokat persze esszében is meg lehet írni és értékükön a műfaj nem változtat. Azonban Horváthnál a gondolat vagy a kifejezésének világossága hiányzik. Még a *Rechtssoziologie* is, számomra, ezt mutatja. A jog társadalomelmélete szerinte sem jogtudomány — ez igaz. Akkor mi? Empirikus

szociológia (ami nekem a szociológia) szintén nem; az elméleti szociológia, amit manapság (ha ők még ma egyáltalán) pl. Talcott Parsons, Luhmann vagy Habermas művelt, pedig nem szociológia, hanem társadalomfilozófia. Horváth műve is ilyen: mint a filozófiának, nincs egyetlen empirikusan cáfolható tétele sem. Ezt nem lebecsülésképpen mondom, csak megállapítom. Ami nekem hiányzik Horváth művéből, kivált, ha joggal az angol hatást említi Szerző: a világosság, amely a brit sziget gondolkodóinak sajátja. Itt van például a *Rechtssoziologie* alapvető, és nem is terméketlen alaptétele, hogy a jog: eljárás. Azonban a *Rechtssoziologie*ban hiába kerestem a *Verfahren* meghatározását, ahol lennie kellett volna (268skk). Legközelebb hozzá a 270. oldalon olvasható következő szövegrészek állnak: „ein Verhalten der vorausbestimmten Quelle entspringt oder .... in seinem Formen vorasubestimmte Verhalten ... als Verfahren gelten.” Két oldallal előbb a szervezettel vagy szervezettséggel azonosítja a *Verfahren*ent. Hasonlóan előbb, a 142. oldalon: *Verfahren*: „ein rechtlich vorausbestimmtes Verhalten”. Ez a jogilag kifejezetten szabályozott magatartások összessége (esetleg csak a kötelezőké). Hasonlóan a halála után kiadott munkájában olvassuk: „Meghatározás szerint az eljárás előre meghatározott, korábban megalkotott mintát követő magatartás” (Horváth Barna: *The Bases of Law* : szerk. Varga Csaba, 2006, 111). Ezek szerint egy magatartás — mondjuk a havas járda lesöprése, ha jogszabály előírja — is lehet eljárás. Horváth definíciója nem az eljárásé, hanem a *norma*-követésé vagy norma szerinti cselekvésé. Így viszont önkényesnek tűnik. Amit Horváth Barna eljárásnak nevez, az szerintem inkább a jogi norma (nem túl jó) meghatározása. Arról nem is szólva, hogy vannak a jogász fogalomhasználatban eljárási és nem eljárási (anyagi) normák. Horváth használ egy fogalmat: „eljárási szerkezet”. Nem értem, mi lehet. Szerző észrevehetően igen, mert magyarázat és kritika nélkül használja, mint ahogyan az eljárási apparátust fogalmát is. De azt sem értem, hogy ha az eljárás a jog alapja (milyen értelemben?), akkor maga nem lehet jogi. Vagy mégis? Ez kérdés.

Ugyanígy érdemes lett volna rámutatni arra, hogy Horváth félreérti Kelsent, amikor a Sein és Sollen közötti viszonyt logikai *ellentétnek* tartja (130). A Sein és Sollen között nem lehet ellentét, mert mást jelentenek; ahogyan egy matematikai sor és egy betűsor között sem lehet. Kelsen csak annyit állít, és vele a modern filozófiai logikusok — nem kivétel a nem logikus Searle — jó része, hogy Seinből (csak deskriptív kijelentésből) nem következhet normatív kijelentés, azaz Sollen. Ami logikailag lehetetlen, a valóságban is az, így jog nem jöhet létre pusztán tényekből. A „kellésre irányuló lét” fogalma leginkább más szó az akaratra (*Wille*), mert az akarat a Kellés (*Sollen*) egy változata, amikor valaki meg akarja valósítani, a Sollent. Nem logizál semmit Kelsen, pláne nem az áthidalhatatlanságig: inkább arról van szó, hogy a Seinből a Sollenbe való átmenet nem lehetséges csak tények révén, ahogyan azt a Horváth álláspontjához sokban közel álló realisták, pl. Alf Ross állítja (ő Olivecronát említi). Igaz, a realisták nem is tartják a jogot normának. Nála is, mint Moórnál a módszer alapvető kérdés. A szinoptikus (együttlátó) módszer értéke — eredményéből ítélve — szerintem vitatható. A szociológiát természettudománynak tartó felfogása aligha igazolható, és a normatudomány is kérdéses (bár akkoriban használatban volt, pl. Kelsennél.)

A jog, igaz, sokféle szempontból vizsgálható, mint úgyszólván minden társadalmi tünemény. A szempontoknak jellemzően egy alapvető módszer felel meg. A zene mint a jog vizsgálható esztétikai — tiszta zenei — szempontból, de történetileg, szociológiailag, pszichológiailag, stb. is. Ettől még a zeneszociológia még nem lesz zenetudomány. Persze a művelése komoly zenei ismereteket és érdeklődést kíván, de eredménye a példában szociológiai, nem zenei. Sőt, mint a jog tudományai a jogét, feltételezi a zenét, függetlenül minden mástól. Módszertanilag fő hibája Horváthnak, hogy tagadja: a jogtudománynak van önálló tárgya. Ha nincs, akkor a jog sem létezik önmagában, hanem csak mint szemléletmód, azaz mint gondolkodás (*Rechtssoziologie*, 1934, idézve 133.). A Sein és a Sollen között elvész a jog — ez az érzésem.

Az ezután következő fejezetben a kismesterekről olvasunk. Többségük még kicsinek is csak

jóindulattal mondható, viszont ez a jóindulat Szerzőben meg is van mindenki, a nációk iránt is, kivéve a marxistákat és kommunistákat. A szerzők többsége dilettáns, még akkor is, ha más területeken, mint pl. Irk Albert, elfogadhatót produkált is. Közös bennük, mint szinte a teljes magyar jogfilozófiai irodalomban a Kelsen-ellenesség felsőfoka. A „hypermodern extravagancia” jelzős szerkezet (152) az ő jellemzésére az enyhébbek közé tartozik — bár ezt Szerző azért nem nevezi „kíméletlen, ortodox kritikának” mint Szabó Imrét a 146. oldalon. Általában a két világháború között Kelsen elméletével szemben nálunk is igen határozott (nálunk nem személyre szóló) ellenérzés mutatkozik; azért személyes kapcsolatot tartottak vele, akik tudtak. Ez részben antiliberális felfogásból ered, vagy a kelsen-i racionalizmus elutasításból. A kettő előfeltevése azonos, hiszen a liberális felfogás – és ide sorolom a szociáldemokráciát is, amelyhez az apolitikus Kelsen, nemcsak személy szerint, közel állt – racionális gondolkodókat feltételez.

A hatodik fejezet a természetjog kérdésével foglalkozik a két háború közti időszakban. Szerkezetileg eltér a többitől, amennyiben egy alapkérdést vizsgál nagyrészt az addig bemutatott szerzők (Moór, Horváth) és néhány katolikus és ezért ex professo természetjogász munkáival kiegészítve. Bevezetőben Horváth nézeteit mutatja be, mely (csak szerintem) vagy dialektikus vagy szofizmákból áll; én az utóbbira hajlok. A nem-termetjog (a pozitívizmus) sajátos természetjog, ahogyan az ateizmus is hit. Ezek bizony szofizmák, amelyek a kevésbé szigorú kritika hatására is megdőlnék. Példa a következő idézet. „A pozitív jog mögötti jogot tagadni ugyanis éppoly kevésbé lehet a pozitív jog alapján, mint a tapasztalaton túli világot a tapasztalat alapján” (167). A tapasztalaton „túli” világ egy *ex definitione* nem tapasztalati; ezért éppúgy nem ismerhető meg a tapasztalásból, mint a zenéből a festészet. (Ha valaki Kantot hozná fel: Kant a tapasztalás előfeltételeit és korlátait kutatta, nem a tapasztalaton túlit.) Hogy ne kelljen lapozni, ugyanazon oldalon olvasható: „nyilvánvaló ... hogy az alapszabály tartalma csak természetjogi lehet.” Ezeket az állításokat Szerző megjegyzés nélkül idézi, miközben igencsak lenne mit mondani róluk. Például, mit jelent a „pozitív jog mögötti jog”? Van valami (képletesen) mögötte? És ugyan miért *nyilvánvaló* az alapszabály természetjogi mivolta? Igaz, ez utóbbi mellett Horváth hoz fel érveket, de Szerző nem tartja őket részletezendőnek.

Moór kevesebb hasonlót mond, de azért nála is lenne mit bírálni. Ha az erkölcsöt elismeri a pozitívista a jog értékmérőjének, akkor — ellentétben vitéz Moórral — nem természetjognak nem tekinti, hanem *jognak* nem; ez pedig alapvető különbség, ami különben nagyjából Moór álláspontja is. Ugyanakkor azt hiszem, hogy a korszakban nem illett Moór helyzetében egyenesen a katolikus egyház nézeteivel ellentétet állítani, így enyhíteni kellett az állításon egy kicsit. A „kiáltóan erkölcsstelen jog” fogalma — utóbb a protestáns Radbruch népszerűsítette — erre alkalmas lehetett. Moór végül képzavarba menekül: „a heterogén szférák súrlódásából keletkezett harci zaj, a szférák zenéjébe oladásának” lehetősége szép dolog, de nem álláspont.

Ugyanez mondható el Hegedüs József jogköltészetéről is. Eszerint „a jog nemcsak Istentől eredő metafizikai miség, hanem másneműségében csodás egybeolvadása isteninek és emberinek”. El kell ismernem, hogy ennél találóbban nehéz röviden leírni, milyen is volt a jog akkoriban Magyarországon is. Hegedüs dilettáns jogfilozófiája nem szerzője műveletlensége miatt van, mert ő valóban nem volt képzetlen, hanem az elméleti zavarossága okán. A „tömören komplex jogjelenség” megértéséhez szeretném tudni (mert, bevallom, ezt nem olvastam tőle), milyen „időszerű jogbölcseleti kérdéseket” talált Hegedüs 1943-ban; mert a jog térhez és időhöz kötött, mint Horváthtól is tudjuk. Abban Hegedüsnek igaza van, hogy a pozitívizmus a „liberális jogtípus”, vagyis a pozitívizmus a liberális gondolkodással leginkább összhangban álló jogfilozófia. Innen a széles körű ellenszenv iránta. A fejezet második része a neotomista természetjogi írókat mutatja be, közelebről Horváth Sándort és Kecskés Pált, röviden Mihelics Videt (valamint néhány nem jogász, de említésre érdemes filozófust, mint Schütz Antalt és báró Brandensteint.) Egyikről sem

mondható, hogy megújították volna a katolikus természetjogot, inkább hűségesen képviselték egyházuk tanait. Még ebben is helyenként olyan túlzásokat találunk, mint: „a személyközi viszonyokat csak személy-fölötti tekintély szabályozhatja” (idézve: 183). A katolikus egyház felfogása szerint természetesen a legszigorúbban önkéntes elhatározáshoz kötött házasságot is? Horváth Sándor naivan szó szerint a „természet utasításának” tartja a természetjogot. Írásaik a korszak modernebb katolikus szerzőihez képest (pl. Maritain) legjobb esetben tradicionálisnak tűnnek.

A hetedik fejezet a következő nemzedék, döntően a Horváth és Moór tanítványok munkáiról szól. Bibó István jogfilozófiai és nemzetközi jogi írásait elemzi először, ezek a kortárs német nyelvű, főleg az osztrák jogfilozófia hívének mutatják. Nem egyedül Kelsen, hanem sokszor Merkl (éppen a jogerő kérdésében mértékadó műve) és mások gondolatait dolgozza fel. Én nem tartom olyan jelentősnek jogfilozófiai és nemzetközi jogi munkáit, mint Szerző, ami nem azt jelenti, hogy értéktelennek tartom őket. Bibó már akkor is inkább esszéista volt, mint papírtudós. Később, a felszabadulás után (mert az volt, szerinte is) már nem kívánt (mert nem tudott volna saját álláspontja szerint) jogtudománnyal foglalkozni. Vas Tibor jelentősebb tanulmányt publikált a transzcendentális módszerről a jogtudományban, melyet Szerző részletesen méltat, kevésbé bírál. Magam nem tartom jelentős munkának ezt a tanulmányt; amellett, hogy a transzcendentális módszerről (sőt a transzcendentális és formális logikáról) szóló hatalmas irodalmat majdnem teljesen mellőzi, alaposan félre is érti. Az, hogy a tudomány hozza létre tárgyát szerintem nem is lehet vitás, hacsak valaki nem gondolja, hogy a természetben van fizika, kémia, egyáltalán állítások, amelyekből a tudomány áll, lévén a tudomány is gondolatok összessége. A transzcendentális módszer lényege, hogy vannak fogalmak, amelyek megelőzik és lehetővé teszik a tudást; a társadalomban bonyolultabb a kérdés. Meglepő, hogy Kelsen elméletének gyengeségei — melyekkel ő maga tisztában volt: egykori kölni tanítványa, Hans Mayer emlékirataiból tudjuk, meg is fordult a fejében, hogy álnéven írja meg saját elmélete kritikáját, saját kritikáit pedig gyarlónak tartotta — főleg ebben vannak: a jog megismerésként felfogásában. Az meg inkább tréfa, hogy a tiszta jogtan tragédiája lenne annak elismerése: a jogi fogalmak a valóságról szólnak (amennyiben ezen nem a transzcendentálisan adott jogi alapfogalmakat értjük).

Szerző ideológiamentes vizsgálatot ígért. Ahol ezt teljesíti, tárgyyszerű a mondandója. Jól kiválasztott idézetekkel mutatja be az egyes jogfilozófus szerzők főbb nézeteit és felfogását arról, mi is a jogbölcselet, mit tartottak e tudomány fő kérdéseiről, és milyen módszerrel művelték. Amikor azonban a nyilván tévedésből Prológusnak nevezett Epilógusban (ami valóban prológus lehetne a rá következő korszak vizsgálatához) ér, már kevésbé tartja magát e parancsolathoz. Amikor a szocialista-marxista jogelmélet megjelenik, a narratíva változik. Úgy látszik, joggal, hogy a kommunista jogtudósok engesztelhetetlenek Moór és Horváth munkásságával és személyével. Kimaradt azonban a másik oldal: Moór és Horváth, példának okáért, szintén eleve elutasította, a marxista (inkább: kommunista-szocialista) gondolkodást. Igaz, Moór a *Tegnap és holnap között* című kötetében megjelent 1946-os akadémiai előadásában békülékenynek mutatkozik a marxista szocializmussal; de katolikus álláspontjából itt sem csinál titkot. A békekötés, mely tekintetében Moór érezhetően szkeptikus volt, mint tudjuk joggal — ha egyáltalán szerette volna —, akkor nem sikerült. Szabó Imre fellépése nyilván ennek volt a jele. De, jegyezzük meg, aligha tudtunk volna elképzelni olyan magyar egyetemet, ahol ők ketten egyszerre lettek volna tanárok. Nyilván, ha Moóron múlt volna, Szabó Imre (aki itt sok mindenki helyett áll) nem lett volna egyetemi tanár. Azonban, az egyetemi tanárokat az állam és nem az egyetem nevezte ki, ahogyan Moórt is. Olyan államot Magyarországon, amely mindkettőt kinevezte volna, nem tudok elképzelni. Igaz, a felsorolt Moór kritikások közül Szabenyi Endrét 1950-ben kritikailag kivégezte a magyar állam. Ez említést sem érdemelt.

Ezzel a legnagyobb problémámhoz értem. Szerző ad egy bizonyos narratívát, amely a tényekkel nem

ellentétes, de nem is következik belőlük szükségképpen. A történelmi narratíva igazságként (az egykori valóság leírásának) elfogadást igénylő konstrukció. Ez a konstrukció tényeket (esetünkben a tények a művek és tartalmuk, továbbá szerzőik tudományos élete) köt össze, csoportosít, értelmet, jelentést ad nekik. A konstrukció, ha már a fogalomról szó volt az előbb, transzcendentális, mert a nem a tényekben található, hanem a tényekhez adjuk hozzá. Szerző (avagy az értekezés) narratívája szerint, és ezért fontos a prolókus-epilógus, a magyar jogfilozófia szerves (értsd: rendes, normális, szabályos, természetes és a többi) fejlődése megszakad, és „négy évtizedes kitérő” kezdődik: a szocialista korszak. A kitérő metafora azt sugallja, hogy a kitérőtől visszatér a magyarnak mondott jogfilozófia — melynek magyar mivolta is konstrukció — a helyes, a fő útra (sínre), ahogyan az egész magyar társadalom, jog és politika.

Az értekezés mint történelmi narratíva olyan előfeltevéseket tekint igaznak, amelyeket nem igazol, nyilván mert evidensnek tartja őket. Nekem, például, nem azok. Nem gondolom, hogy a két világháború közötti időszak egyáltalán annyira normális, vagy önmagát igazoló volt, ahogyan a narrációban megjelenik. A Horthy korszak hivatalos — államilag vagy az államtól elválaszthatatlan, pl. katolikus intézmények által elismert, támogatott — értékrendje, melynek az egyetemek és a jogrend támaszai voltak, szerintem (és restellem felsorolni a kortársak közül ki mindenki szerint nem) volt annyira magától értetődő. A korszak hivatalossága, amelyhez az egyetemi világ, az akadémia, benne a jogfilozófia, szorosan kötődött (maga Moór írta le, már nem kedves kollégáját támadva, hogy az egyetemi tanár „a magyar állam kenyereit eszi”) a maga neobarokk mivoltában aligha tekinthető minden fenntartás nélkül természetesnek és, mint a narráció kimondja, folytatandónak. De ha igen, ez igazolásra szorulna. A két világháború közötti időszak jogtudománya, különösen az eszmeileg politikailag-kényes tárgyak művelése és tanítása szigorúan az elkötelezetteknek volt fenntartva, ez nem kérdés. Így tekintve, Moór Gyula nem volt kevésbé ideologikus, mint Szabó Imre. A Horthy korszak hivatalos élete, ahol az államnak és az állameszme híveinek volt döntő szava, egyoldalú volt, és erősen (kontra-)szelektív. Ez nem jelenti azt, hogy semmi értékeset nem alkottak a fenti értelemben vett hivatalosan elfogadott tudósok és művészek; de a többiek alkotási, megjelenési, megélhetési, majd túlélési esélyei egészen mások voltak a vizsgált korban (kivéve a Monarchia idejét), mint az övék.

Ezért az egyetértő idézet (a *Megkísértett humanizmus* című munkából), mely szerint „a történelem átgázolt a szociológián, a politikusok a tudósokon, a tények az értékeken, a forma az életen [?], a kényszer a szabadságon, a gyakorlat az elméleten...” (5). De igaz-e, hogy ekkor történt meg először Magyarországon, hogy a politika, vagyis a hatalom, átgázolt a tudományon? Például 1918-19-ben, 1920-ban és utána? Nem volt *numerus clausus* azokon az egyetemeken, ahol a helyes jogról tanítottak? És nem egyedül erről van szó, sok másról is. Nem történt 1945 előtt, 1938-tól egy és más? Például 1944-ben?

Szomorú, de láthatóan ismétlődő jelenség a magyar társadalomban ez a könyörtelen törekvés a kizárólagosságra. Ahogyan a Horthy-korszakban nem túrték az egyetemi és tudományos életben nemhogy a marxizmust, de még a mérsékelt baloldalt sem, hogy az ún. zsidókról ne is szólva; a szocialista rendszer (főleg első időszakában) sem túrt más eszmét, később megelégedett a marxizmus hegemoniájával. Reméltük, hogy 1990 után nem ismétlődik meg ez a jelenség. Most azonban aggasztó jeleit látom a hasonló egyoldalúságnak, leszámolásnak. Ezt idővel, természetesen, újabb leszámolás követi, melyre szintén újabb következik.

Kritikai megjegyzéseim nem vonják kétségbe, inkább igazolják a bírált disszertáció tudományos értékét. Ezért a munka tudományos eredményeit elegendőnek tartom az MTA doktora cím elnyeréséhez.

Budapest/Miskolc, 2015 november 26.

Bragyova András DSc